

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2014

Redactie:
Bert van der Lingen
en Arjan de Haan



JAARBOEK 2014

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2014

Redactie: Bert van der Lingen en Arjan de Haan

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Voorbeelden van eerste-generatiepijpen en een houten pijpje in de vorm van een scheepje, gevonden in Amsterdam.
Op de achtergrond scherven van steengoed, majolica en porselein, 1590-1625. (Foto Bert van der Lingen)

Achterzijde omslag: Figurale dubbelwandige pijp met afbeelding van Lodewijk Napoleon, gemaakt in Ruhla, Duitsland. (Foto A.R. de Haan, collectie R.J. de Haan, Hilversum)

ISBN: 978-90-801138-5-5

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Een conflict tussen Bart Pietersz. Valkenburg en Jan Bastiensz. Overwesel, 1722 Bert van der Lingen	9
Kleipijpen van Noël, een belangrijke aanvulling op het assortiment van Gambier Arthur van Esveld	13
Een Jonaspip uit Keulen Ruud Stam	19
Het zeventiende eeuwse merk gekroonde staande leeuw met PS. Goudse of toch Amsterdamse makelij? Ron de Haan	23
Een kleipijp met miniatuur tekeningen in inkt Bert van der Lingen	27
Een bijzondere groep Ottomaanse kleipijpen uit de Levant Arjan de Haan	31
Ottomaanse pijpen in Nederlandse collecties, archieven en als bodemvondst (zeventiende en achttiende eeuw) Bert van der Lingen	39
De productie van kleipijpen in Ruhla (Thüringen) Ron de Haan	55
Samengestelde messing deksels uit Thüringen op pijpen uit Tophane, Ruhla en Schemnitz Arjan de Haan	69
De Belgische export en import van pijpen na de Belgische onafhankelijkheid Ruud Stam	75
Pijprokers op keramiek Wiard Krook	87
Een ‘tobacqy pyp met tin beslaegen’ in een linnenkast in Dokkum, 1604 Bert van der Lingen	93
Is het bijmerk een betrouwbaar dateringsmerk? Ruud Stam	99
De republikeinse held van een vrijwel onbekende Franse pijpenmaker. Met een bijlage over de andere pijpenmakerijen in Straatsburg Ruud Stam, André Leclair en Gilles Kleiber	105
Een groep zeldzame eerste-generatiepijpen uit Amsterdams afval, 1590-1625 Bert van der Lingen	111
English summaries	148

Voorwoord

Voor u ligt het tweede jaarboek van de 'PKN, stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Na de publicatie van ons eerste jaarboek hebben we veel positieve reacties ontvangen. Het kostte dan ook weinig moeite om de energie te vinden om dit tweede jaarboek samen te stellen. Naast de positieve reacties hebben we ook opbouwende kritiek ontvangen uit de academische wereld. Dit had vooral te maken met de opmaak van de artikelen en de leesbaarheid. Mede hierdoor ziet U een aantal veranderingen die we hebben doorgevoerd. De belangrijkste aanpassing is het font. Deze is veranderd van Arial naar Helvetica, waardoor de artikelen makkelijker leesbaar zijn en waardoor er meer tekst op een pagina past. Verder is de regelafstand aangepast en hebben alle pagina's headers gekregen. Dit vergemakkelijkt het terugvinden van de bron als artikelen los verwerkt worden. Tot slot zijn nu zo veel mogelijk de afmetingen van de voorwerpen, middels een meetlatje of in de tekst bij de afbeeldingen, weergegeven.

We hebben ook dit jaar getracht zoveel mogelijk variatie aan te brengen in de artikelen en daarbij de Nederlandse vondsten niet over het hoofd te zien. Zo zijn in het jaarboek onder meer bijdragen te vinden van Bert van der Lingen, over een grote en zeer zeldzame groep eerste-generatiepijpen uit Amsterdam, Ron de Haan schrijft over het zeventiende-eeuwse merk gekroonde staande leeuw met TS en Wiard Krook heeft een artikel over pijprokers op zeventiende- en achttiende-eeuwse borden. Bijzondere vondsten uit Nederlandse bodem zijn de Ottomaanse tabakspijpen die door Bert van der Lingen worden beschreven.

Uiteraard treft u ook artikelen aan die over de landsgrenzen gaan. Zo heeft Ruud Stam bijdragen over een bijzondere zeventiende-eeuwse Jonas pijp uit Keulen en over de Belgische export en import van pijpen na de onafhankelijkheid en Arthur van Esveld schrijft over de overname van Noël door Gambier. Ron de Haan heeft verder nog een bijdrage over de pijpenfabricage in Ruhla en Arjan de Haan beschrijft een bijzondere groep kleipijpen uit de Levant.

Wij wensen u veel leesplezier in dit tweede jaarboek van de Stichting PKN,

Arjan de Haan
Bert van der Lingen

Een Jonaspip uit Keulen

Ruud Stam

Van de pijpen die in Keulen vervaardigd zijn is weinig bekend. Tot op heden is er niet meer gepubliceerd dan een overzicht van de archiefgegevens van de pijpenmakers uit de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw.¹ Daarnaast is er een artikel over een gesloten vondst uit Keulen, van pijpen uit de resten van een oven, van een verder onbekende Keulse pijpenmaker die zijn pijpen met M.P. merkte.² De thans getoonde pijp heeft het stadswapen van Keulen als merk, is in Keulen gevonden en is circa 50 jaar ouder dan de Keulse pijpen die we tot nog toe kennen.

De archiefgegevens

Vermoedelijk heeft het roken zich over Duitsland vooral vanuit Nederland en in mindere mate vanuit Engeland verspreid. Aanvankelijk zal dit vooral via havensteden en belangrijke handelsroutes, zoals die over de Rijn en de Weser, gebeurd zijn. De vroegste vermelding van roken in Duitsland betreft rokende Spaanse soldaten in Aken. Een Franciscaner monnik uit Aken schreef in 1587 aan zijn prefect in Keulen:

'viel spanisch Volk hier, alwo sie schlechte Sitten eynführen,

wie da besonderlich sie eyn neue art von ausgelassenheit demonstrieren, alsz da ist dass Ausblasen von rauch Die Soldatt aussm spanischen lant stolzyren allhiero umher und fressen feuer zambt deme rauch und dass domp vollk obwundert sich schier'.³

In het nabijgelegen Keulen is pas voor het eerst uit 1612 het gebruik van pijpen uit een gerechtsprotocol bekend als een pijprokende man ruzie maakt in een herberg.⁴ Dat het roken pas zo laat in Keulen begonnen zou zijn lijkt echter onwaarschijnlijk.

De vervaardiging van kleipijpen zal in Keulen eveneens vrij vroeg begonnen zijn. Immers op 17 april 1628 stelde de Raad van Keulen een invoerheffing in op pijpen die van buiten Keulen werden aangevoerd. Vermoedelijk gebeurde dit om de opkomende pijpennijverheid in Keulen te beschermen tegen invoer vanuit Nederland.⁵

Uit een gerechtsprotocol van 1648 blijkt dat de later als heks verbrande Maria Beckers, toen zij naar Keulen kwam, eerst bij een *'Pffiffenbeckerschen'* verbleef en later bij een zekere Arnoldt in de Maximini Strasse die zij *'piffen machen halfen'*.⁶

Na 1648 zijn er helaas geen gegevens meer over de pijpennijverheid te vinden tot 1693.⁷

De productie van kleipijpen gaat door tot het einde van de Franse tijd. In 1806 waren er zelfs 225 mensen in deze nijverheid werkzaam die meer dan een miljoen pijpen produceerden.⁸



Afb. 1. Linker en rechter aanzicht van de Keulse Jonaspip. Lengte 13,6 cm. Coll. auteur

De Keulse Jonaspipij

Deze pijp werd in Keulen gevonden en is te dateren tussen 1630 en 1640. Als merk draagt dit 13,6 cm lange fragment het wapen van Keulen.⁹

Opvallend is dat de Jonaskop een kroon draagt. Iets dat onbekend is van Nederlandse pijpen. Duitse Jonaspipen uit die tijd zijn verder niet bekend en een vergelijking valt dan ook niet te maken. Een andere bijzonderheid is dat na het gedeelte van de steel, dat als vis is weergegeven, er nog een floraal deel volgt. Ook dit is onbekend van Nederlandse Jonaspipen.



Afb. 2. Het stadswapen van Keulen als hielmerk.



Afb. 3. Het stadswapen van Keulen.

Noten:

- 1 Herborn, 1990, p. 183-201.
- 2 Stam, 1995, p. 2-20.
- 3 Corti, 1930, p. 103.
- 4 Schäfke, 1984, p. 22.
- 5 Schäfke, 1984, p. 24.
- 6 Herborn, 1990, p. 183.
- 7 Herborn, 1990, p. 194 en volgende.
- 8 Schäfke, 1984, p. 25.
- 9 Dank aan Jan van Oostveen voor de identificatie van het merk.

Literatuur:

- Corti, E.C.C., 1930. *Die trockene Trunkenheit*. Leipzig.
- Herborn, W., 1990. 'Die Kölner Pfeifenbäcker von Beginn des 17. Jahrhunderts bis 1730'. *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*. Band 28, p. 183-201. Bonn.
- Schäfke, W., 1984. *Blauer Dunst*. Vier Jahrhunderte Tabak in Köln. Köln, Stadtmuseum.
- Stam, R. D., 'Ein Fund von Tonpfeifen des Pfeifenbäckers M.P. in Köln'. *Knasterkopf* 7, p. 2-20.



Afb. 4. Zijaanzicht van de kop. De kroon is duidelijk zichtbaar..



Detailopname van Delfts bordje met varinas voorstelling. Zie artikel op pagina 87.

Een Jonaspijp uit Keulen / A Jonah pipe from Cologne

Ruud Stam

A Jonah pipe, found in Cologne, has been identified as a pipe that was made in Cologne between 1630 and 1640. It is marked with the coat of arms of Co-logne, a mark that is not known from other pipe making centres. The pipe is somewhat different from Jonah pipes we know from Holland as this Jonah wears a crown and the stem of the pipe is decorated not only with the fish but after the fish there is also a floral motif. The pipe maker is unknown. Before the historical archive building in Cologne collapsed, research took place which re-vealed little information about the pipe makers of Cologne during this period. All pipes that have been described and that were made in Cologne are the pipes of the M.P. maker who worked about fifty years later.

